

Distans təhsil: təərəddüdlər və çağırışlar

Asaf ZAMANOV,

ADPU-nun elm və innovasiyalar üzrə prorektoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor

Hikmət ƏLİZADƏ,

BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekanı, pedaqoji elmlər doktoru, professor

Hazırda dünya təhsil sistemində öz yerini inamla möhkəmləndən, informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə yeni uğurlar əldə edən distans təhsil son dövrlərdə daha da aktuallaşıb. COVID-19 pandemiyası şəraitində dünyada, o cümlədən ölkəmizdə onlayn dərslərin keçirilməsi zərurəti yaranıb. İlk dəfə və qəfil onlayn formada dərslər keçməyə məcbur olan müəllimlərin o vaxta qədər nə “TEAMS”, nə də “ZOOM” proqramları (platformaları) haqqında geniş məlumatı yox idi. Həqiqət nəminə etiraz etməliyə ki, müəllimlərin mütləq əksəriyyəti bu təcrübəni qısa zaman kəsiyində əxz edə bildilər.

Distans təhsil tamamilə yeni bir təcrübədir. O dünya miqyasında son illərdə sürətlə genişləniir. Bəs, distans təhsilin üstünlükləri nədir ki, sürətlə inkişaf edir? Bu suala cavab verməyə çalışaq.

Dünyanın bütün ölkələrində təhsilin əyani forması ilə bərabər qiyabi formasından da geniş istifadə olunur. Bu təhsil forması zərurətdən yaranıb, daha çox insanın təhsil almaq üçün imkan yaradır. Qiyabi təhsil prosesində təhsilənlərə tədris məzini tədris müəllimləri və seminarlar qısaldılmış proqram əsasında tədris edilir və onlar imtahanlara müstəqil hazırlanırlar. Son illərdə dünyanın bir sıra ölkələrində distans təhsil qiyabi təhsilə alternativ forma kimi uğurla tətbiq edilməyə başladı. Qısa müddət ərzində böyük uğur qazanan təhsilin bu formasında təhsilənlər işdən sonra, ona münasib vaxtda tədris edilən tədris materialları ilə tanış olurlar. Müəllimin mühazirəsinə qulaq asır və lazım olduqda onunla onlayn əlaqə saxlaya bilir. Bəs distans təhsildən hansı hallarda istifadə etmək məqsədəlidir?

Dünya sürətlə inkişaf edir və bunun nəticəsində istehsal prosesində yeni texnologiyalardan, avadanlıqlardan, cihazlardan istifadə etmək zərurəti yaranır. Əlbəttə, yeniliklərdən istifadə etməyi öyrənmək üçün işçilərin müəyyən təlimlərdə iştirak etməsi, onların nədən ibarət olduğunu, onlardan istifadə etmək qaydalarını öyrənməsi zəruridir. Bu zaman onlar təlimlərdə iştirak etmək üçün işdən ayrılmalı olurlar. Lakin işçinin işdən ayrılması heç də həmişə müdriyyətdən təfərrüat təqdir edilirlər. Menejmlər belə vəziyyətdə distans təhsilə üstün sayırlar. İşçilər işdən sonra onlara münasib vaxtda, xüsusi proqramlar vasitəsi ilə yeni, zəruri bilik və bacarıqları distans yolla əldə edə bilərlər. Hazırda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində böyük şirkətlər, firmalar, korporasiyalar və s. bu vasitədən geniş istifadə edirlər.

Ali təhsil ocaqlarının mütləq əksəriyyəti böyük şəhərlərdə yerləşir. Həyat təcrübəsi göstərir ki, mərkəzi şəhərlərdən uzaq yaşayın sayda gənc var ki, onlar orta məktəbi bitirdikdən sonra sağlamlıq imkanları məhdu olan valideyninə və ya bacı-qardaşına qulluq etdiyinə, yaxud maddi vəziyyətinə görə (və ya başqa səbəblərdən) şəhərə köçərək təhsil ala bilməzlər. Təhsil ala bilməməsi onun gələcək karyerasına nəzərəcarpacaq dərəcəyə təsir göstərir. Halbuki təhsil ala bilsəydi...Belə vəziyyətdə distans təhsil öz uğurları ilə öyünə bilər.

Həyatda hamı sağlam doğulmur, bu gün hər bir ölkədə sağlamlıq imkanları məhdu olan insanlar var. Məktəb yaş dövrünə aid olan uşaqlar xüsusi məktəblərdə təhsil alırlar. Lakin sağlamlıq imkanları məhdu olan uşaqlar üçün hər gün məktəbə getmək müəyyən çətinliklər yaradır. Distans təhsil belə uşaqların daha rahat təhsil almaları üçün geniş imkanlara malikdir. Ali məktəbdə distans təhsil sağlamlıq imkanları məhdu olan gənclər üçün yeni üfiqlər açır.

Distans təhsil fəvqəladə hallarda da şagird və tələbələrini təhsildən ayırmaması üçün yeganə yol kimi qiymətləndirilir. 2020-ci ilin fevral ayında Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən pandemiya elan edildikdən sonra demək olar ki, dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyətində təhsil onlayn formada həyata keçirilir. Orta məktəblərdə, xüsusən aşağı sınıflarda distans təhsilin təfərrüatı olmasa da, şagirdlərin sağlamlıqlarının qorunmasını üstünlük verdiyi üçün onlayn dərslərin keçirilməsini təqdir edirik. Fikrimizə, şagirdlərlə onlayn dərslərin keçirilməsini başqa özünəməxsus imkanlarından istifadə etmək daha faydalı olar. Məsələn, xəstə olduğu üçün məktəbə gələ bilməyən şagirdlərin təlimdə geri qalmaması, dərslərdən sonra uşaqlarla əlavə məşğələ və fakültativ məşğələ keçirilməsi üçün məktəbin bu imkanlardan yararlanmasını məqsədemüvafiq olardı.

Təbii ki, distans təhsil birmənalı qiymətləndirilmir. Onun əleyhdarları bu formada təhsilə cəlb olunanların informasiya texnologiyalarından çox istifadə etdiklərini

və bunun onların səhhətinə ziyan olduğunu əsas arqument (digər arqumentlər də var) kimi vurğulayırlar. Bu (və digər) arqumentlərlə biz də razılaşıraq. Amma sual yaranır: - Hər bir evdə uşaqların (hətta iki-üç yaşlı uşaqların) günün çox hissəsini internet və ya mobil telefonla oyun oynadığını kim şahidi olmayıb? Belə hallarda kim uşaqdan mobil telefonu ala bilər, kompüterdən uzaqlaşdırıla bilər? Görəsən uşaqların internetdən onların inkişafına heç bir fayda görməyən oyunlardan istifadə etməsi yaxşıdır, yoxsa internet tədris vəsaiti kimi baxması? Göründüyü kimi, distans təhsilin nöqsənləri ilə bərabər üstünlükləri də var. Atalar demişlər ki “Hər yanlışda bir naxış var, hər ziyanda bir xeyir”.

Distans təhsilin yaranması və inkişaf zəruriliyi

Dünyada əslrərin süzgəcindən uğurla keçən elə təcrübələr var ki, onlar insanların fəaliyyətinin epistrendə özünə yer tutmaq şəraitinə layiq görülmüşdür. Belə təcrübələrdən biri, bəlkə də birincisi təlim-tərbiyə prosesinin təşkilidir. Hələ qədim insan bu prosesin aliliyini, zəruriliyini, cəmiyyət həyatının inkişafının ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu başa düşmüş, gördükləri, eşidənləri, dərk etdikləri, öyrəndikləri, bildikləri, zəruri saydıqları nə varsa, hamısını yeni nəslə öyrətməyə çalışmışdır.

Təlim-tərbiyə prosesi zaman-zaman təcrübə topladıqca inkişaf etmiş, onun məzmununu təkmilləşmiş, öz məzmununu sadəcə olaraq bildiklərini (biliklərini) yeni nəslə ötürməklə (öyrətməklə) başlanan bu proses sonradan bacarıq və vərdis aşılamaq, kamil, ideal, səriştəli, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət yetişdirmək, tərbiyə etmək, inkişaf etdirmək, sosiallaşdırmaq və s. kimi vəzifələri öz üzərinə götürürdü.

Zaman-zaman öz üzərinə yeni-yeni vəzifələr götürən və onları böyük sayla yerinə yetirən təlim prosesi elə zaman kontekstində də bu vəzifələri yerinə yetirmə metodlarından yararlanaraq dünyanın gedişini dəyişmiş, tarix yazmış dahi mütəfəkkirlər, müdrik insanlar, böyük-böyük şəxslər, görkəmli tarixi şəxsiyyətlər, öz kəşfləri ilə dünyanın inkişafına təkan verən alimlər yetişdirməsi ilə fəxr etmiş, gördüyü işlərlə heç vaxt kifayətlənməyə, öz işlərini təkmilləşdirmək üçün yeni yollar axtarmışdır. Əslər boyu insanlar müəllim-şagird münasibətlərinin təccümümdə öyrənilərin idraki və sosial bacarıqlar əldə etməsinin daha təkmil yollarını axtarmışlar. Təhsilin tarixi mütəfəkkirlərinin, maarifçilərinin, qabaqcıl müəllimlərinin təlim innovasiyaları ilə zəngindir.

Təhsilin tarixində pedaqoji cəhətdən maraqlı olan innovasiyalardan biri Kaleb Filipis adlı bir şəxsin 1728-ci ildə Boston Gazette-də məktub mübadiləsi ilə ölkənin müxtəlif yerlərində yaşayan insanlara stenografiya öyrətməyi təklif etməsi oldu. Bu məsafədən təhsilin yaranması idi. Sonrakı dövrlərdə insanlar radio və televiziya vasitəsi ilə bilik öyrətmək imkanlarını sınaqdan keçirdilər.

Dünya IV sənaye inqilabına doğru sürətlə irəliləyir. Biz artıq bu inqilabın astanasındayıq. Kompüter, internet, sosial media vasitələri, sosial şəbəkələr, onlayn ünsiyyət, onlayn ticarət, onlayn nəzarət və s. artıq həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilərək bizi yeni sənaye inqilabına doğru aparır. Qısa zaman kəsiyində baş verən bu yeniliklər insanların internet resurslarından daha məhərətlə istifadə etməsinə zərurətə çevirir. İnsanlar bu tələblərdən irəli gələn vəzifələri asanlıqla fəth edə bildi. İndi insanların mütləq əksəriyyəti internetin imkanlarından istifadə edərkən, təkə bir-birləri ilə əlaqə saxlamır, həmçinin onlara lazım olan digər fəaliyyətləri də həyata keçirə bilərlər: - lazım olan məlumat əldə edir, ticarət məsələlərini reallaşdırır; müxtəlif ölkələrə səyahət üçün təyyarə bileti, mehmanxanada yer və s. sifariş edə bilərlər. Internetin imkanları nəhəyəsiizdir və insanlar bu imkanlardan

getdikcə daha çox yararlanı bilərlər, bu imkanların onların rahatlığını artırır və vaxtına qənaət etmək imkanı yaradır. Buna görə də insanların internetin imkanlarını müxtəlif sahələrdə sınaqdan çıxarmağa öz fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırmağa çalışması təbiiird.

Artıq bir müddətdir ki, təhsil sahəsində də bu imkanlardan istifadə edilir. İlk vaxtlarda dərslər prosesində audio və video materialların təqdim edilməsi, məlumatların toplanması və s. istiqamətində faydalı vasitə kimi uğurla sınaqdan çıxan internetin imkanları getdikcə artırdı və internetin distans təhsilin təşkilində sahəsində nəhəyəsi imkanlara malik olması məlum oldu. Distans təhsilin zəruri olduğu öz təsdiqini tapdı və xüsusən ali təhsil sahəsində müxtəlif ölkələrdə (Birləşmiş Krallıqda, ABŞ-da) bu sahədə daha çox iş görüldü. Bu ölkələrin təcrübəsindən yararlanaraq Türkiyə, Pakistan, Hindistan, Çin və digər Şərqi ölkələrində də distans təhsilin coğrafiyası genişləndirildi.

Bu gün ənənəvi tədris proqramları təklif edən bir çox təhsil və qeyri-təhsil müəssisələri daha geniş auditoriya əldə etmək üçün internetin imkanlarından yararlanmağa çalışırlar. Çoxlu sayda universitetlərdə təhsilin ənənəvi formada təşkilinə paralel distans təhsil həyata keçirilir. Internet imkanları təhsilin daha əlçatan və daha keyfiyyətli olmasına şərait yaradır.

Tədris prosesi mahiyyəti etibarilə tələbələrini (şagirdlərin) bilik və bacarıqlar əldə etməsi üzərində qurulur. Bu prosesdə iştirak edən öyrənilən və öyrənilən hər ikisinin fəal olması zəruri sayılır. Fəal və interaktiv təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərin fəallığını və fəaliyyətinin müstəqilliyini nəzərəcarpacaq dərəcədə artırır. Distans təhsil işə şagirdlərin idraki fəallığını və müstəqil təlim fəaliyyətinin reallaşması baxımından daha geniş imkanları ilə seçilir. Belə ki, istər orta məktəb şagirdi, istər ali məktəb tələbəsi, istərsə öz peşə ixtisasını artıran işçilər üçün distans təhsil almaq könnüllü olduğu üçün, bu seçimi edənlərdə təhsil almaq motivasiyası daha güclü olur. Motivasiyanın güclü olması onların idraki fəallığını artırır, onları müstəqil olaraq məlumat axtarmağa, öyrənməyə, əlavə məlumatlar tapmağa, tapdığı məlumatları müqayisəli təhlil etməyə, ehtiyac olduğu halda müəllimə və yoldaşlarına müraciət etməyə, onlarla dialoqa girməyə, mübahisə etməyə, gerçəkliyi daha dərindən dərk etməyə, onun həyata tətbiqi yollarını öyrənməyə və s. istiqamətləndirir.

Pedaqoji anlayışlar sistemində “onlayn sinif otağı” (“onlayn auditoriya”) anlayışı da daxil olub. Onlayn sinif otaqları ənənəvi sinif otaqlarından çox fərqlidir. Ənənəvi sinif otaqları müəllimlə təhsilənlərin görüşükləri eyni məkandan kimi qəbul olunub. Bu sadə məkanda müəllim öz yetirmələri ilə birlikdə təlim fəaliyyətinə daxil olur. Bu məkanın mövcudluğunu öyrənilən arasındakı ünsiyyətə bağlıdır. Məhz bu ünsiyyətin işində təhsilənlər bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnir, inkişaf edirlər. Şagird və tələbələr vizual olaraq onların qarşısında müəllimin olduğunu görür, hər bir an istənilən məsələ ilə bağlı ona müraciət edə bilər, onunla birlikdə rastlaşdıqları çətinliyi dəf edir, başa düşülməyən məsələ ilə bağlı ona sual verir, müzakirəyə daxil olur və s. Yeni biliyi qavrama, anlama, tətbiq etmə, analiz, sintez, qiymətləndirmə hamının gözü qarşısında baş verir. Şagird və tələbələr yalnız müəllimdən deyil, həmçinin bir-birindən öyrənirlər, axı mövcül sinif otağında müəllimlə ünsiyyətdən əlavə öyrənilən arasında da ünsiyyət var.

Distans təhsildə də sinif otaqları mövcuddur, amma bu məkandan onlayn olması müəllimlə öyrənilən, o cümlədən öyrənilənləri bir-birindən ayırır. Düzüür, distans təhsilin sinxron formada təşkilində bu prosesin iştirakçıları bir-birlərini onlayn görə bilərlər. Bu, üz-üzə görüş deyil. Elə buna görə də onlayn məkanda müəyyən bir psixoloji maneə yaradır və birmənalı şəkildə hamı tərəfindən bu ünsiyyətin canlı ünsiyyəti əvəz edə bilməməsi

qəbul edilir. Lakin... bir məsələyə diqqət yönəltmək istərdik. Müasir həyatımızın məişət təcrübəsində media vasitələri ilə insanların arasındakı əlaqələrin genişlənməsini hər birimiz asanlıqla müşahidə edirik. Bu gün hər yerdə - həm iş prosesində (həmçinin təhsil müəssisəsində), həm nəqliyyatda, həm istirahət zamanı, hətta yemək yeyəndə, həm də evdə insanların bir-biri ilə telefonda votsap, feysbuk və s. sosial media vasitələri ilə əlaqə saxlamasına, skaypla danışmasına rast gəlmək olur. Sosial media vasitələri günü-gündən çoxalır, buna müvafiq olaraq onlardan istifadə halları da artır. Onlar artıq həyatımızın bir hissəsinə çevrilərək, müasir dövrdə insanların özü də hiss etmədən insanların ünsiyyət tələbatının ödənməsində mühüm rol oynamağa başlamışdır. Bu, ünsiyyətin yeni formasıdır. Yaşlı nəsəl bula alışmağa çalışır, gənc nəsəl isə bunun içində böyüyür. Media vasitələrinin həyatımıza daxil olması distans təhsil prosesinə alışmaq üçün təkan verir və tədricən onlayn sinif məkani qəbul edilməyə başlayır.

Onlayn sinif məkannın özünəməxsusluqları var. Ənənəvi dərslər prosesində yalnız müəllimin verdiyi məlumatlara kifayətlənənmiş olan şagird və tələbələrini dərslər ilə bağlı məlumatlar əldə etməsi üçün onlayn məkanda imkanları kifayət qədər genişləniir, onlar istənilən vaxt məlumat əldə etmək imkanına malik olurlar. Buna görə onlayn sinif otağında uğur qazanmaq üçün müəllim təhsilənlərin idrak motivasiyasının formalaşması və inkişafına xüsusi diqqət göstərməlidir.

Bəzən elə düşüncülər ki, onlayn sinif otağında dərslər prosesində müzakirə imkanı məhduddur. Halbuki, onlayn dərslər zamanı anı mesajlaşma və ya digər sosial media kimi sinxron onlayn vasitələrdən istifadə etmək mümkündür. Təhsilənlər bu vasitələrin köməyi ilə müəyyən məsələlər haqqında qısa vaxt ərzində öz fikirlərini bildirirlər. Təlim prosesində bu vasitələrdən hər hansı bir məsələnin müzakirəsi üçün istifadə etmək mümkündür və bu, müəllimin pedaqoji ustalığından asılıdır.

Sinif otaqları bütün dövrlərdə xüsusi mövcudluğa malik olan sosial məkandan kimi dəyərləndirilib. Bu məkanda uşaqlar var, onların ünsiyyəti var, bu ünsiyyətdə uşaqların küsüb-bırılması var, bu məkanda dostluğun özülünün qoyulması var, bu məkanda uşaq konfliktləri var, bu məkanda oğlan və qız var, bu məkanda uşağın ilk məhəbbəti var, bu məkanda insanların qazandıqı uğurlar və uğursuzluqlar var, bu məkanda... Bu məkannın mövcudluğu çoxdur, onları sadalamağa bitməz, uşaqlar bu məkanda böyüyüb, yeniyetməyə çevrilir, genclik illərinin ilk dövrlərini burada yaşayır, uşaqlarla birlikdə bu məkanda midrik, humanist, gülürlük, insana sevgisi ilə digər bütün insanlardan fərqlənən müəllim, hamının sevdiyi, ehtiram bəslədiyi, həyatın pillələrində onun məsələləri ilə uğur qazandıqı, uğur qazandıqca daha dərindən sevilən və məsələlərinə qulaq asılan müəllim var, bu məkanda acıdır, nəcə deyərlər, “qanı acı - dili acı” müəllim də var. Bəzən belə müəllimin sinfin sosial məkannında olmasına heyfslənirik, axı belə müəllimin dərslərini şagirdlər öyrənmək istəmir. Amma bəlkə də bu müəllimin olması nə vaxtsa bölsə, indi iş təhsil alanlara insanı dəyərləndirməyi öyrədir, kimi nümunə seçməyi, kimi sevməyi, kimi hörmət etməyi, kimi sevməməyi, kimdən uzaq qaçmağı və s. öyrədir. Sinif məkannın mövcudluğunu bitib tükenən deyil. Təhsil alanların sosiallaşmasında bu məkannın rolu nəhəyəsiizdir. Amma bu məkannın özünəməxsus idarəediciyi var, o nə müəllimdir, nə də təhsil alan, sinfi idarə edən sinif məkannında mövcud olan ünsiyyətdir. Başqa sözlə desək, bu məkanda mövcud olan insanların bir-biri ilə ünsiyyəti. Onlar bir yere yığılanda sinifdaxili münasibətlər sistemini təşkil edir. Sinif məkannında mövcud olan sinifdaxili münasibətlər sisteminin xarakterində asılı olaraq, burada olan insanlar bir-birləri ilə və əməkdaşlıq edir, nə-şə axtarı, tapır, təhsilənlər yeni biliklərə yiyələnir, sosiallaşırlar, ya da... hamı dərslər nə vaxt bitəcəyini gözləyir. Göründüyü kimi, sinifdaxili münasibətlər sistemi dərslər keyfiyyətini artırır əsas amilə çevrilir. Bəs onlayn dərslərdə belə imkanlar varmı?

Təbii ki, onlayn dərslərdə bu imkanlar məhduddur, çox-çox məhduddur. Müəllim və şagirdlər eyni bir məkanda olurlar, onların hamısı müxtəlif məkanda, tək kompüterin qarşısında əyləşirlər. Düzüür, onlar bir-birlərini görürlər. Görəsən, bu, ünsiyyət üçün kifayətirmi? Əlbəttə, bu suala birmənalı cavab vermək çox çətindir. Amma müəllim onlayn sinifdə dərslər bütün iştirakçıları arasında ünsiyyət yaratmağa, onlayn sinif məkannı formalaşdırmağa çalışmalıdır. Təbii ki, bu iş çətinlik dərəcəsi haqqında mübahisə etməyə ehtiyac yoxdur, amma bunun qeyri-mümkün olması da demək düz deyil. Onlayn dərslərin təcrübəsi göstərir ki, onu həyata keçirmək mümkündür. Müəllimlə bunu reallaşdırmaq üçün rəngarəng yollar malikdir. Məsələn, dərslər ortasında müəllim təhsilin ənənəvi formada təşkilində olduğu kimi, müəyyən bir problem yaradaraq, şagirdləri qruplara bölüb, onların müzakirəsini təşkil edə bilər. Bu, sırf metodiki məsələdir, amma müəllimlərlə reallığı bilməlidir, onların həyata keçirdiyi onlayn dərslərin keyfiyyəti onlayn sinif məkannın iştirakçıları arasında ünsiyyətin yaradılmasından asılıdır. Bir pedaqoji həqiqət unutmacaq olmaq ki, şagirdlər təkə müəllimdən deyil, həmçinin bir-birindən öyrənirlər. Media vasitələri məişətimizdə ünsiyyət vasitəsinə çevrildiyi kimi distans təhsil də onlayn dərslərdə bu vəzifələri yerinə yetirir.

Onlayn ünsiyyət dünyanın sürətlə inkişafının nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Gözümüzün qarşısında ünsiyyətin bu forması sürətlə artır. Onlayn dərslərin tərəfdarlarından olmasa da, görünür, bu reallıqa razılaşmalıyıq. Yoxsa, Sabirin təxminən yüz il əvvəl dediyi “Dindirir əsr bizi, biz isə dinməyirik” ifadəsinə sadıqlıqımızı nümayiş etdirmiş olarıq. Əsr dindirəndə, dinmək lazımdır. Məsələyə bu prizmadan yanaşıqdca distans təhsilin formalarını axtarmaq, onun həyata keçirilməsini ən səmərəli yollarını tapmaq bizim vəzifəmizə çevrilir. Bu vəzifənin həyata keçirilməsinin yolu təcrübə mübadiləsinə keçir.